

กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริม
การท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
The Mental and Wisdom Development Process
of the Forest Monks for Promoting Buddhist Tourism
in the North-East

¹พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวัฒนโน, ²พระมหาสิงห์ณรงค์ สิรินทรเมธี,

³พระสุภาพร เตชธโร, ⁴นคร จันทรราช และ⁵เกียรติศักดิ์ บุตรราช

¹Phrakhu Thammathornsiriwat, ²Phramaha Singharong Sirindharnamedhe

³Pra Supapon techatharo, ⁴Nakhon Jantharat and ⁵Kraidtisak Boodrach,

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

⁵Kraidtisak_B@gmail.com,

Received May 10, 2020; Revised July 12, 2020; Accepted August 25, 2020

บทคัดย่อ

วัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวเชิงพุทธในด้านแหล่งธรรมชาติที่ประกอบด้วยภูมิทัศน์และบรรยากาศที่ร่มรื่น เหมาะสำหรับการพักผ่อนทางกายและทางใจ สถานที่ปฏิบัติธรรมมีความพร้อมทั้งพระวิทยากร ที่มีความรู้ประสบการณ์ที่เพียบพร้อม รวมทั้งที่พักสำหรับผู้สนใจเข้าปฏิบัติธรรม ในส่วนทรัพยากรทางวัฒนธรรมบางแห่งเป็นวัดที่มีพระพุทธรูปสำคัญและมีพุทธศิลป์แต่ละสมัย บางแห่งเคยมีพระสงฆ์สายกรรมฐานที่เป็นศิษยานุศิษย์ของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต บิดาแห่งพระกรรมฐาน จึงมีเจดีย์ที่เก็บอัฐบริวาร อัฐิธาตุ และรูปเหมือน ประดิษฐานไว้ให้นักท่องเที่ยวได้เข้าสักการบูชา ส่วน

ทรัพยากรประเพณี เทศกาลและงานสำคัญทางศาสนาวัดป่า ส่วนใหญ่ ได้มีการจัดงานสำคัญในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วัดเกิดของอาจารย์สายพระกรรมฐาน กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น การทำบุญตักบาตร รักษาศีล ฟังธรรม ปฏิบัติธรรมและเวียนเทียนในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ส่วนทรัพยากรด้านบริการ วัดป่าส่วนใหญ่มีการจัดสถานที่จอดรถ และจำนวนห้องสุขาที่สะอาดและเพียงพอสำหรับนักท่องเที่ยว ซึ่งแสดงถึงความพร้อมสำหรับนักท่องเที่ยวควรได้รับทุนสนับสนุนด้านการจัดทำคู่มือเพื่อเป็นสารสนเทศพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับโลก และเพิ่มโอกาส เพิ่มรายได้ให้กับวัด ชุมชนและผู้เกี่ยวข้องได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยววัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อเพิ่มบทบาทการจัดกิจกรรมเชิงพุทธและการปฏิบัติธรรมส่งเสริมการพัฒนาจิตใจควบคู่ไปกับการท่องเที่ยว รวมทั้งการปลูกจิตสำนึกเชิงอนุรักษ์ต่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่ยั่งยืน

คำสำคัญ : กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญา, พระสงฆ์สายวัดป่า, การท่องเที่ยวเชิงพุทธ

Abstract

The available natural resources for Buddhist tourism of forest monasteries in the northeast included the pleasant landscapes suitable for physical and mental relaxation and the well prepared Dhamma practice places with experienced trainers and practitioners' accommodation. In cultural resources, some monasteries had significant Buddha statues with Buddhist arts by each era. Some of them were once the practice sites of the disciples of Phra Ajaan Mun Bhuridatto, the Father of Insight Meditation. These places were, thus, sacred sanctuaries enshrining eight necessities of a Buddhist monk, his venerable ashes and portraits for tourists to worship. In the resources of traditions, festivals and religious ceremonies, most of the forest monasteries organized religious ceremonies following the Buddhist Holy Days and birthdates of former insight meditation trainers (Phra Ajaan). Buddhist religious activities on Buddhist Holy Days included offering food to monks, observing the precepts, listening to the sermon, practicing Dhamma and concentrating and walking around the temple with a candle. In resources for servicing tourists, most of the forest monasteries had sufficient number of parking places and clean toilets well prepared for tourists. However, the monasteries should be supported in budgeting for preparing manuals and information technology for

Buddhist tourism at international level. Opportunities for income generation should be promoted for the monasteries, communities and related sectors benefiting from tourism in forest temples in the North-East. In addition, the role of Buddhist activities and Dhamma practice for mental development should be accompanied with tourism. This will also cover cultivating consciousness on conserving sustainable Buddhist tourism.

Keywords: Mental and Wisdom Development Process; Forest Monks; Buddhist Tourism

บทนำ

ความทุกข์ทางสังคมคือภาพสะท้อนให้เห็น“ความอ่อนแอ”ทางด้านศีลธรรมซึ่งเป็นเรื่องการพัฒนาจิตใจโดยตรง ทุกข์ที่เกิดขึ้นในสังคมเกิดขึ้น สภาวะที่เป็นทุกข์ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเกิดจากจิตเป็นสำคัญ ในการแก้ปัญหาความทุกข์ดังกล่าวตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่าต้องเริ่มจาก“จิตใจ”เป็นเบื้องต้น พระพุทธศาสนาเรียกวิธีการบำบัดความทุกข์ทางใจว่า“วิปัสสนา”เพื่อให้เกิด“ปัญญา”เป็นแว่นที่“ส่องเห็น”และ“ส่องถึง”ความทุกข์และเข้าใจทุกข์นำไปสู่การแก้ปัญหาทุกข์ได้อย่างถูกต้อง การที่บุคคลจะเข้าสู่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานได้นั้นจะต้องมีองค์ประกอบสำคัญในการที่จะเข้ามาสู่วิถีทางหรือหนทางได้จากองค์ประกอบสำคัญ 2 ประการ คือ 1) ปัจจัยภายนอก ที่เรียกว่า“ปรโตโมสะ”เป็นองค์ประกอบภายนอกที่การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก และ 2) ปัจจัยภายใน ที่เรียกว่า“โยนิโสมนสิการ” คือ เป็นองค์ประกอบภายใน เป็นการรู้จักคิด รู้จักพิจารณาด้วยตนเองอย่างถูกวิธี (สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน),2533)

พระพุทธศาสนาในสังคมไทยมีการจัดประเภทของวัดออกเป็น 2 ประเภท คือ สายอรัญญวาสีโดยมีชื่อเรียกอีกอย่างว่า“สายวัดป่า”และสายคามวาสีโดยมีชื่อเรียกอีกอย่างว่า“สายวัดบ้าน” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ,2540)ในส่วนของสายวัดป่านั้นพบว่ามีมาพระสงฆ์สายวัดมานานแล้ว โดยเฉพาะสายวัดป่าในสังคมอีสานมีพระสงฆ์ที่เป็น“ต้นแบบ”และ“แม่แบบ”ด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานคือหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต แห่งวัดป่าสุทธาวาส เมื่อประมาณ 2436-2493 ที่จังหวัดสกลนคร ในสังกัดนิกายธรรมยุติ โดยหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มีปฏิปทาที่ยึดหลักการอยู่ป่าเป็นวัตร มีความเรียบง่าย มีความสมถะมีความสง่างามตามพระธรรมวินัย ก่อให้เกิดพลังศรัทธาจากญาติโยมในภาคอีสานอย่างมาก รวมทั้งยังก่อให้เกิดให้มีพระสงฆ์ในยุคนั้นเข้าฝากตัวขอ

ศิษย์อย่างมากมาย จนเกิดวัดป่าในสาขาอย่างมากมายและวัดในแต่ละสาขาล้วนแต่ยึดถือการปฏิบัติอย่างเคร่งครัดปฏิบัติตราบจนถึงปัจจุบัน

การท่องเที่ยวเชิงศาสนาเป็นอีกทางเลือกหนึ่งสำหรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการความผ่อนคลายความทุกข์ทางจิตใจ ในขณะเดียวกันเป็นการเปิด “โอกาสทางธรรม” สำหรับผู้ท่องเที่ยวได้มีโอกาสได้สัมผัสกับธรรมชาติภายในวัดและชุดคำสอนของพระสงฆ์สายป่าแต่ละแห่งโดยตรงที่สามารถปรับเปลี่ยนทัศนคติต่อชีวิตและโลกตามความเป็นจริงสำหรับผู้มาท่องเที่ยววัดป่า โดยส่วนมากพุทธศาสนิกชนทั่วไปมีความเชื่อว่า “ปัญหาทางด้านจิตใจ” สามารถแก้ปัญหาก็ได้ด้วยการหันหน้าเข้าวัดฟังธรรมจากพระสงฆ์ด้วยการศึกษาธรรมะ การฟังธรรมะและการปฏิบัติธรรมกับพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทำให้พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาจิตใจและปัญญาของประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์สายวัดป่าที่มีการปฏิบัติอย่างเคร่งครัดตามหลักของพระธรรมวินัยกลายเป็นพระสงฆ์ที่มีปฏิปทาน่าเลื่อมใสใน “ศีลจารวัตร” และหลักธรรมคำสอน แม้พระสงฆ์เหล่านั้นจะมรณภาพไปแล้วก็ตาม กลับพบว่า มีพุทธศาสนิกชนเข้าไปเยี่ยมสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวกับท่าน เช่น สถานที่ปฏิบัติ บริหาร สิ่งของเครื่องใช้ เอกสารหลักธรรมคำสอนจนเกิดเป็น “กระบวนการกล่อมเกลาคิดใจ” นำมาซึ่งความเลื่อมใส เป็นการสร้างความผ่อนคลาย พัฒนาจิตใจและสร้างปัญญาให้เข้าใจชีวิตได้ดียิ่งขึ้น

การท่องเที่ยววัดป่าเป็นการท่องเที่ยวเชิงศาสนาที่ควรได้รับการส่งเสริมและพัฒนา เพราะเป็นการท่องเที่ยวที่สามารถปลูกฝังหรือเป็นการถ่ายทอดคุณค่าธรรมและคุณภาพที่ดีต่อผู้มาท่องเที่ยว ตามหลัก ของคุณธรรม 4 ค.คือ “การครองตน ครองคน ครองงานและครองสุข” และตามหลักของคุณภาพชีวิต 3 ส.คือทำให้ผู้ท่องเที่ยวในวัดป่ามี “ความสะอาด ความสว่างและความสงบ” ทั้งคุณธรรมและคุณภาพเป็นคุณค่าและประโยชน์ที่เกิดจากการท่องเที่ยวเชิงศาสนาในสายวัดป่า เพราะเป็นการท่องเที่ยวที่มี “เอกลักษณ์” และ “อัตลักษณ์” ที่มีความพิเศษเฉพาะตนมีความแตกต่างไปจากการท่องเที่ยวโดยทั่วไป เพราะการท่องเที่ยวอื่นๆ บางครั้งเป็นการท่องเที่ยวแบบสนองกิเลสของตนเองแม้ผู้ท่องเที่ยวจะรู้สึกว่าตนมีความสุขและสนุกสนานในการท่องเที่ยวก็ตาม แต่ในความเป็นจริงพบว่าเป็นเพียงความรู้สึกที่กลบทุกข์ไว้ชั่วคราวเท่านั้น พอกลับไปอยู่ในสิ่งแวดล้อมเดิมความทุกข์ที่ถูกกลบไว้ก็ “วิ่งเข้ามาปะทะชีวิต” อีกครั้ง ในขณะที่การท่องเที่ยวตามวัดพระสงฆ์สายวัดป่านอกจากจะทำให้เกิดความรู้สึกศรัทธาเลื่อมใส เกิดความอัศจรรย์ใจแล้ว ยังเป็นการกล่อมเกลาคิดใจให้สงบ มีปัญญา เกิดเมตตา พัฒนาจิตใจ มีสัมมาทิฐิ เข้าใจ

ชีวิตและโลกได้ดี และที่สำคัญพระสงฆ์สายวัดป่าถือเป็นสายปฏิบัติที่ดั่งตามพระธรรมวินัยที่มีเครือข่ายเป็นจำนวนมาก

ด้วยเหตุผลข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยและคณะมีความสนใจที่จะศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อหาแนวทางขยายฐานนักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ให้มากขึ้น รวมทั้งยังเป็นการแสวงหาวิธีการกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อสร้างการพัฒนามนุษยตามหลักการในทางพุทธศาสนาที่ดั่งมาต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. ศึกษาเส้นทางและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธสายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2. ศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
3. ศึกษากระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
4. ศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) บันทึกรายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับการสำรวจกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 52 รูป/คน โดยการศึกษาเอกสารแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม บทบาทของพระสงฆ์สายวัดป่าในการจัดการวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ กิจกรรมของวัดที่ส่งเสริมให้เกิดนันทนาการทางปัญญาแก่นักท่องเที่ยว โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

2. ประชากรและกลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มตัวเป้าหมายที่ใช้สัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) ได้แก่ (1) เจ้าอาวาสวัดทั้ง 5 แห่ง รวมจำนวน 5 รูป (2) พระสงฆ์วัดละ 2 รูป รวมจำนวน 10 รูป (3) นักท่องเที่ยววัดละ 4 คน รวมจำนวน 20 รูป/คนและนักวิชาการผู้ให้ข้อมูล จำนวน 10 รูป/คน รวมทั้งหมด จำนวน 45 รูป/คน โดยวิธีสุ่มแบบเจาะจง โดยมีประเด็นที่สำคัญ เช่น ข้อมูลประวัติความเป็นมาของวัด โบราณสถานโบราณวัตถุที่เด่นของวัด กิจกรรมที่สำคัญของวัด การพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งการศึกษาเรียนรู้ ทิศทางการพัฒนาของวัดเพื่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้ 1) คณะผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์เอกสารเกี่ยวกับแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ 2) คณะผู้วิจัยดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยมีประเด็นที่สำคัญ เช่น ความเป็นมาของวัด โบราณสถานของวัด ภูมิสถาปัตยกรรมของวัด แผนการพัฒนาวัด ผลกระทบและอื่นๆ 3) ดำเนินการจดบันทึก (Field Note) และบันทึกเสียงโดยใช้แท็บเล็ตเสียง เพื่อบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลโดยพิจารณาประเด็นหลัก (Major themes) ที่พบในข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์ทั้งหมด จากนั้นจึงนำประเด็นหลัก (Major themes) มาพิจารณาแบ่งแยกออกเป็นประเด็นย่อย (Sub-themes) โดยการเริ่มต้นจากการวิเคราะห์ภาพรวมไปสู่การวิเคราะห์ประเด็นย่อยของกระบวนการวิเคราะห์ตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพตามขั้นตอนดังนี้ 1) ขั้นตรวจสอบข้อมูลตรวจสอบความเที่ยงตรงของข้อมูลทั้งข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม ส่วนข้อมูลใดที่ขาดความชัดเจนและขาดความน่าเชื่อถือก็กลับไปรวบรวมใหม่ รวมทั้งตรวจสอบว่าข้อมูลที่มีอยู่เพียงพอต่อการตอบปัญหาการวิจัยหรือไม่ ส่วนที่ยังไม่พอสำหรับตอบปัญหาการวิจัยก็กลับไปรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม จากนั้นจึงนำมาจัดระเบียบข้อมูลตามวัตถุประสงค์และโครงสร้างของการวิจัย 2) ขั้นวิเคราะห์ข้อมูลศึกษาวิเคราะห์สังเคราะห์และตีความข้อมูลที่รวบรวมมาทั้งหมดตามวัตถุประสงค์และโครงสร้างของการวิจัย จัดความสัมพันธ์ของข้อมูลให้เชื่อมโยงกัน เพื่อตอบปัญหาในการวิจัยที่มีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ โดยการวิเคราะห์ข้อมูลบนฐานของความจริงมี

หลักฐานอ้างอิง และมีเหตุผลรองรับ 3) ชั้นสรุปข้อมูลที่ได้จากการลงสนามโดยการสัมภาษณ์สรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) พร้อมสังเคราะห์เป็นภาพรวมด้วยการตีความ (Interpretation) และสร้างข้อสรุป และจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม

ผลการวิจัย

สำหรับการวิจัยเรื่อง“ กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ”ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ในการวิจัยมี 4 อย่างตามลำดับดังนี้

1.การศึกษาเส้นทางและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธสายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า สำหรับเส้นทางการท่องเที่ยวและภูมิสถาปัตยกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า วัดป่าแต่ละแห่งต่างมีที่ตั้ง แผนที่และเส้นทางการท่องเที่ยวที่เอื้อต่อการเดินทางและการท่องเที่ยวอย่างสะดวกและมีความสบายในการเดินทางการท่องเที่ยววัดป่าแต่ละแห่งอย่างชัดเจน (วรรณ วรชวานิช,2515) วัดป่าแต่ละแห่งยังมีกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวที่เหมือนกันกล่าวคือมีกิจกรรมขั้นพื้นฐานสำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไปโดยมีการสวดมนต์ทำวัตร ทำบุญใส่บาตร การแผ่เมตตาเป็นต้นและกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาโดยมีวันสำคัญต่างๆเช่น วันมาฆบูชาและวันวิสาขบูชา เป็นต้น (สุมาลี มหณรงค์ชัย,2547) ทั้ง 2 กิจกรรมล้วนเป็นพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวและยังเป็นกิจกรรมที่ยกระดับและพัฒนาจิตใจนักท่องเที่ยวได้พบกับความสุขในการทำความดีทำให้จิตใจเบิกบานมีความสุขและความเย็นสบายจิตใจ นอกจากนี้ยังมีภูมิสถาปัตย์อันเป็นสิ่งก่อสร้างหรือศาสนสถานภายในวัดที่แตกต่างกันทำให้วัดป่าแต่ละแห่งมีศาสนสถานที่เป็นปัจจัยสำคัญในการส่งเสริมการท่องเที่ยว นอกจากนี้แล้วยังเป็นสถานที่ที่มีความเป็นสปปายะ กล่าวคือมีความเหมาะสมในการปฏิบัติธรรมเจริญสมาธิภาวนา ในบริเวณวัดเป็นป่าร่มรื่นและสงบ เสนาสนะเท่าที่จำเป็นและมีความพอเพียง และจัดให้กลมกลืนกับธรรมชาติ โดยสิ่งก่อสร้างแต่ละประเภทจะแยกกันอยู่ห่างกันพอสมควร มีความสัດวิเวก เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรเจริญสมาธิมีทางเดินจงกรมที่เป็นส่วนตัวทุกกุฏิเพื่อช่วยเอื้อแก่การเดินทางของผูปฏิบัติธรรม ดังนั้น วัดป่าแต่ละแห่งจึงมีภูมิสถาปัตย์ทางด้านศาสนสถานตามสมควรมีแต่พอเพียงและความกลมกลืนกับ

ธรรมชาติซึ่งเป็นไปตามความประสงค์หรือเจตนารมณ์ของวัดป่าคือต้องการเน้นการพัฒนาจิตใจของคนมากกว่าการสร้างถาวรวัตถุ (วิชัย เทียนน้อย, 2528)

2. การศึกษากระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า ทรัพยากรการท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมนั้น เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าของชาติที่สะท้อนให้เห็นถึงอารยธรรม ภูมิปัญญา วิถีชีวิต และเทคโนโลยีการจัดการของผู้คนในสังคมเป็นแหล่งรวมศิลปวิทยาการในสาขาต่างๆ ทั้งในด้านโบราณคดี วัฒนธรรม จารีตประเพณี สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ทรัพยากรการท่องเที่ยวโดยเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดนั้น นับว่ามีคุณค่าและมีบทบาทที่สำคัญยิ่ง เพราะวัดเป็นแหล่งที่เชื่อมโยงเรื่องราวความเป็นมาของวัฒนธรรมกับชุมชนและเป็นสถานที่รวบรวมมรดกศิลปวัฒนธรรมและศิลปกรรมอันวิจิตรงดงามเพียบพร้อมด้วยคุณค่าทางศิลปะที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาและความเป็นอัจฉริยะของบรรพบุรุษ อันเปรียบเสมือนสะพานเชื่อมโยงสายใยของอดีตกับปัจจุบันไม่ให้ขาดออกจากกัน

นอกจากนี้ วัดบางแห่งมีสภาพแวดล้อมทั้งทางภูมิสถาปัตยกรรมและทางธรรมชาติที่สวยงาม ถือว่าเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และมีคุณค่าทางศิลปะที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจ ที่มีนักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งให้ความสนใจต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธและการเรียนรู้ที่เป็นการเดินทางเพื่อการศึกษาและแสวงหาคูณค่าทางด้านคุณธรรม/จริยธรรม และคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม อันนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้องทั้งแก่เพื่อนมนุษย์และต่อสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อกันและกัน กอปรในช่วงที่ผ่านมา หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (วรรณ วรชวานิช, 2515) เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและกรุงเทพมหานคร ได้มีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในลักษณะต่างๆ เช่น กิจกรรมการท่องเที่ยวไหว้พระ 9 วัด การไหว้พระประจำวันเกิดปีเกิด การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ โดยเน้นการฝึกสมาธิทางพุทธศาสนา เป็นต้น เพื่อส่งเสริมให้ผู้สนใจได้เรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และพุทธศาสนาอันจะนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม ซึ่งกิจกรรมการท่องเที่ยวแนวดังกล่าวได้รับความสนใจและการตอบรับจากนักท่องเที่ยวเป็นอย่างดี (วคิน อินทสระ, 2515)

วัดที่เป็นสถานที่ศึกษาเรียนรู้และเป็นแหล่งท่องเที่ยวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานนั้น จะมีรูปแบบหรือมีความสัมพันธ์กับ“เส้นทางบุญ” คือ การเดินทางเพื่อไปไหว้พระสวดมนต์ ถวายผ้าป่า ถวายเป็นพุทธศาสนิกชน กับการศึกษาปฏิบัติใน“เส้นทาง

ธรรม”คือ การเรียนรู้ด้านการปฏิบัติธรรมตามพระเกจิอาจารย์สายวัดป่า เช่น วัดป่านานาชาติ ที่จังหวัดอุบลราชธานี วัดหนองหมากเป้ง ที่จังหวัดหนองคาย เป็นต้น (พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2554) ซึ่งแนวทางดังกล่าวสามารถนำไปสู่การพัฒนาเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของการเรียนรู้ การพัฒนาการท่องเที่ยวและการอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถาน อันเป็นสมบัติของชาติได้และถ้าหากวัดที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวได้มีการดำเนินการในลักษณะของการเสริมสร้างคุณค่าของการเรียนรู้ การพัฒนาศักยภาพในการจัดการและการส่งเสริมให้ประชาชน ชุมชนและผู้ประกอบการท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว และการจัดรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดเข้าด้วยกัน ก็นับว่าจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษารเรียนรู้ของผู้ที่สนใจ และนักท่องเที่ยว อีกทั้งยังจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา กิจกรรมการท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรมที่มีความเหมาะสมกับการเรียนรู้ในทางพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมของชาติอันจะเป็นการพัฒนาจิตใจและปัญญาสืบต่อไป เพราะการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในภาคอีสานที่มีความสำคัญทั้งทางด้าน ประวัติศาสตร์ มรดกศิลปวัฒนธรรม และการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา โดยจะศึกษาและวิเคราะห์ถึงรูปแบบ กระบวนการจัดการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการวิเคราะห์ผลกระทบจากท่องเที่ยวที่มีต่อวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา จะทำให้ทราบถึงแนวทางการพัฒนาท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม และการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาในลักษณะที่ว่า“เที่ยวไทยให้ถึงธรรม”

3. การศึกษากระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า สำหรับกระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจัดเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ โดยในเบื้องต้นคณะสงฆ์ควรจัดและพัฒนาวัดเป็นสถานที่ที่สะอาดร่มรื่นเหมาะแก่การปฏิบัติธรรมตามหลักของ 3 ส. คือ “สะอาด สว่างและสงบ”(พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน,2557) และยังสามารถดึงดูดประชาชนชาวพุทธเข้ามาศึกษาธรรมและมาปฏิบัติธรรมในวัดได้เป็นอย่างดีที่ประชาชนสามารถเที่ยวชมและสามารถพักผ่อนได้สำหรับการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวนั้นพบว่า การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวยังไม่เพียงพอเพราะบางวัดยังขาดองค์ประกอบในด้านต่างๆ เช่น การ

คมนาคม อาคารและสถานที่ เป็นต้น ทำให้การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของ พระสงฆ์สายวัดป่ามีข้อจำกัดบางประการที่ยังไม่สามารถตอบโจทย์ความต้องการของ นักท่องเที่ยวเท่าที่ควร ดังนั้น ทางวัดได้มีนโยบายและแนวทางในการพัฒนาและปรับปรุงการ ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อจะให้นักท่องเที่ยวได้เข้าถึง แหล่งการท่องเที่ยวพร้อมกับการได้ปฏิบัติธรรมต่อไป ในส่วนของแนวทางการพัฒนาด้านสิ่ง อำนวยความสะดวก ทางวัดมีสถานที่จอดรถและสิ่งอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆภายในวัด อย่างเหมาะสมโดยเฉพาะในส่วนการอำนวยความสะดวกและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ทางวัดได้จัดให้มีเจ้าหน้าที่ดูแลและรักษาความปลอดภัยให้กับนักท่องเที่ยวอย่างสม่ำเสมอ โดยเฉพาะทางวัดได้จัดสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว เช่น สถานที่ปฏิบัติธรรม สถานที่ดำเนินกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ที่พักอาศัย ห้องน้ำ ที่จอดรถ ร้านขายของต่างๆก็มี การพัฒนาและ ส่งเสริมอยู่เสมอ ห้องน้ำของสถานที่ท่องเที่ยวจะมีการแบ่ง เพศของนักท่องเที่ยว อย่างชัดเจน เช่น ผู้หญิง ผู้ชายหรือพระภิกษุ เป็นต้น

สำหรับการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะในส่วนของวัดหนองป่าพงนั้น ได้มีการจัดกิจกรรมการ ท่องเที่ยวโดยมีกิจกรรมต่างๆ เช่น การปฏิบัติธรรม การไหว้พระ และการสวดมนต์ เป็นต้น นอกจากนี้แล้วนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาเยี่ยมชมสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา สถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาภายในวัดอันเป็นสถานที่เอื้อต่อการได้พักผ่อนหย่อนใจทำ ให้จิตใจมีความสงบสุขเยือกเย็นเพราะเกิดจากการกระทำความดีทางกาย วาจาและจิตใจ ส่วนการส่งเสริมด้านทรัพยากรพบว่า ในการพัฒนาทรัพยากร ทางวัดได้มีการควบคุม กำกับ ดูแลและอบรมสถานที่ที่จะให้พุทธศาสนิกชนได้มาอบรมหรือศึกษาธรรมะต้องการ ปฏิบัติตนอย่างไรทางด้านสำนักพุทธจะมีการทำโครงการส่งเสริมความรู้ในภาพรวมหรือมีการ ออกนิตเทศหรือถวายความรู้ให้เจ้าอาวาสหรือคณะสงฆ์ตามโอกาสต่างๆ

การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่นักท่องเที่ยวพบว่าหนองป่าพงนั้น โดยเฉพาะการ เข้ามาปฏิบัติธรรม ในวัดหนองป่าพง ในช่วงปกติ สามารถเข้ามาได้ถึง 5 ศีล 8 ได้ในโกน คือ ก่อนวันพระ 1 วัน ซึ่งที่วัดหนองป่าพงเอง เปิดให้ชาวบ้านมานอนกันที่อุโบสถได้ สังเกตได้ จากจะมีแม่เฒ่าหรือพ่อเฒ่า แต่งชุดขาว มาอยู่วัดกัน โดยที่พ่อเฒ่า (ผู้ชายที่มาปฏิบัติธรรม อยู่วัด) จะสามารถนอนได้ที่โรงนอน ที่ทางวัดหนองป่าพง จัดให้และแม่เฒ่า (ผู้หญิงที่มา ปฏิบัติธรรม) สามารถพักรวมกันได้ที่อุโบสถภายในวัดหรือผู้หญิงท่านใด ต้องการมาปฏิบัติ

ธรรมในระยะเวลาต่างๆ สามารถติดต่อสอบถามได้ที่ ห้องสมุด ของทางวัดหนองป่าพง โดยจะมีท่านพระให้คำชี้แนะอีกที ส่วนการมาพักค้างคืนของแม่ชี ทางวัดหนองป่าพงจะมีเขตสำหรับแม่ชีโดยเฉพาะซึ่งจะอยู่บริเวณด้านหลังของทางวัดหนองป่าพง เป็นต้น (พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2554)

กระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมด้านกลยุทธ์พบว่า มีการสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวงานพุทธระหว่างหน่วยงานของรัฐ บ้าน วัด และโรงเรียนได้ร่วมมือกับทางวัด โดยนักเรียน นักศึกษา ที่ได้รับการอบรมและได้รับความรู้แล้วเป็นมัคคุเทศก์ประจำวัดเพื่อให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวที่มาเยี่ยมชมสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาและทำบุญไหว้พระปฏิบัติธรรม รวมถึงการเข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลืองานทางวัดประชาชนได้ร่วมกิจกรรมต่างๆ (พระครูภาวนาโพธิคุณ, 2553) ส่วนกระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมด้านอื่นๆ พบว่าทางวัดได้จัดทำสื่อประชาสัมพันธ์กิจกรรมของวัดในวันสำคัญหรือเทศกาลสำคัญต่างๆ อาทิ แผ่นพับแนะนำกิจกรรมหรือสถานที่ท่องเที่ยวภายในวัดแบบง่ายๆ อาจบอกกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวัดลักษณะทางกายภาพของวัดประเพณีที่สำคัญของวัดสถานที่ท่องเที่ยวในวัดและกิจกรรมการท่องเที่ยว ตลอดจนคู่มือในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักของสติปัฏฐาน 4 ประการ คือ กาย เวทนา จิตและธรรมอันแนวทางและเป็นองค์ความรู้ที่นักท่องเที่ยวควรได้มีความรู้และความเข้าใจและปฏิบัติได้อย่างถูกต้องต่อไป (พระวิมาน คม ภิรปญโญ, 2554)

4. การศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า รูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมือนและแตกต่างกัน จึงประมวลได้ 14 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม คือ พื้นที่วิจัยทั้ง 5 แห่ง จะมีการท่องเที่ยวรูปแบบการการปฏิบัติธรรม เพราะจะมีทั้งพระภิกษุและประชาชนทั่วไปเข้ามาปฏิบัติธรรม ทั้งปฏิบัติธรรมตามที่ทางวัดจัดขึ้น และเข้ามาปฏิบัติธรรมด้วยตัวเองต่อหน้ารูปเหมือนของพระบูรพาจารย์สายวัดป่า 2) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศึกษาธรรมะ คือ นักท่องเที่ยวที่เข้ามาวัดแต่ละแห่งโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเรียนรู้ธรรมะ ทั้งในรูปของปริศนาธรรม คติธรรม เนติธรรม สุภาสิตธรรม ที่ทางวัดได้จัดทำติดไว้ตามสถานที่ต่างๆ ซึ่งจะมีทั้ง 6 แห่ง 3) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศึกษาแหล่งเรียนรู้ภายในวัด ในพื้นที่วิจัยทั้งหมดจะมีการจัดนิทรรศการและแหล่งเรียนรู้อื่นๆ เช่น แหล่งเรียนรู้พุทธประวัติ แหล่งเรียนรู้ห้องเรียนสัจธรรมของสถานศึกษา แหล่งเรียนรู้วิถีชีวิต เป็นต้น 4) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิง

ศักดิ์สิทธิ์ คือการท่องเที่ยวในรูปแบบของการสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์และสิ่งที่เป็นมงคลต่างๆ เช่น สักการะพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ สักการะอัฐิธาตุของพระสงฆ์สายวัดป่าที่เชื่อว่ากระดุกท่านเป็นพระธาตุ เพื่อให้เป็นมงคลแก่ชีวิต 5) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยววัดในพื้นที่วิจัยด้วยวัตถุประสงค์เชิงนิเวศ ทั้งการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ ความเพลิดเพลินกับสิ่งแวดล้อม ทั้งพืชและสัตว์ เป็นต้น 6) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ แหล่งท่องเที่ยวที่มีลักษณะเป็นวัฒนธรรม เช่น หลวงปู่โพธิ์ ได้สร้างพิพิธภัณฑมรดกอีสาน ซึ่งเป็นการรวมสิ่งของเครื่องใช้ในวิถีชีวิต วัฒนธรรมและศาสนา วัดหนองป่าพงได้ทำเป็นพิพิธภัณฑพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทโท) ซึ่งมีสิ่งของเครื่องใช้ในวิถีชีวิตต่างๆ ซึ่งเป็นการบอกเล่าวิถีวัฒนธรรม 7) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงประวัติและผลงาน คือ นักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อเพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของพระบูรพาจารย์พระสงฆ์สายวัดป่า เป็นกลุ่มที่มุ่งมาหาความรู้ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจความเป็นมาของแต่ละท่านและเกิดความศรัทธาอย่างลึกซึ้ง 8) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้ปฏิบัติและวิถีชีวิตของพระสงฆ์บูรพาจารย์สายวัดป่า คือ การท่องเที่ยวและเรียนรู้ปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่า โดยกลุ่มนี้จะไม่ให้ความสำคัญกับประวัติด้านอื่นๆ แต่จะทำความเข้าใจด้านการปฏิบัติธรรม ปฏิบัติที่น่าเลื่อมใส และการจุดดั่งเป็นหลัก 9) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิตของพระสงฆ์แต่ละวัดในยุคปัจจุบัน คือ กลุ่มนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชมและศึกษาข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในปัจจุบันที่สืบทอดมาจากบูรพาจารย์ 10) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ คือ การท่องเที่ยวไปตามวัดต่างๆ เพื่อการแสวงบุญ โดยเชื่อว่าถ้าหากทำบุญกับพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบก็จะได้บุญมาก ถึงแม้ว่าท่านจะมรณภาพไปแล้วก็ตาม ก็เชื่อว่าการได้ทำบุญกับวัดของท่านก็จะทำให้ได้อานิสงส์มากเช่นเดียวกัน 11) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจคือ นักท่องเที่ยวที่ต้องการหนีออกจากสังคมเมืองที่พลุกพล่าน เพื่อไปพักผ่อนหย่อนใจในที่สงบ โดยวัดในพื้นที่วิจัยทั้ง 6 แห่ง จะมีพื้นที่สงบร่มรื่นและร่มเย็นสถานที่ที่มีความปลอดภัย เหมาะแก่การพักผ่อนหย่อนใจ ทำให้นักท่องเที่ยวเลือกใช้ชีวิตป่าเป็นที่พักผ่อน นักท่องเที่ยวบางกลุ่มมาใช้พื้นที่มุมสงบในวัดเพื่อทบทวนชีวิตและคิดงานต่างๆ 12) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ คือ การท่องเที่ยวในวัดจะทำให้สุขภาพจิตดี เป็นการท่องเที่ยวเชิงพุทธธรรม ทำให้จิตใจผ่อนคลายความตึงเครียด นอกจากนี้ยังมีการบริการสุขภาพกายด้วย เช่น มีสาธารณสุขมูลฐานตั้งอยู่ในวัด วัดโพธิ์มีสมาคมแพทย์แผนไทย เพื่อบริการทางด้านสุขภาพ นอกจากนี้ยังมีบริการนวดเพื่อสุขภาพ

และนวดผ่อนคลายด้วย 13) รูปแบบการท่องเที่ยวศิลปกรรม จิตรกรรมและสถาปัตยกรรม คือ ทุกแห่งจะมีสิ่งก่อสร้าง ภาพวาดและปติมากรรม ซึ่งมีทั้งความสวยงาม ได้เรียนรู้ปริศนาธรรมที่แฝงอยู่ และยังสามารถเรียนรู้ศิลปกรรม จิตรกรรม และสถาปัตยกรรมด้วย 14) รูปแบบการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ คือ การท่องเที่ยววัดแต่ละแห่งยอมทำให้ทราบประวัติความเป็นมาของวัดและสังคมแต่ละยุคสมัย ถาวรวัตถุต่างๆและลำดับเจ้าอาวาส ล้วนบอกเล่าประวัติศาสตร์ได้เป็นอย่างดี

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

การวิจัยเรื่องกระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีพระสงฆ์สายวัดป่าที่มีปฏิปทาน่าเลื่อมใสเป็นแรงดึงดูดนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นกระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอีกรูปแบบหนึ่ง โดยแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าในพื้นที่วิจัยทั้ง 5 แห่ง ประมวลลักษณะของการท่องเที่ยวโดยมีการสักการะรูปเหมือน เยี่ยมชมนิทรรศการประวัติและผลงานของแต่ละท่าน เยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ที่จัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ของท่าน การศึกษาและศรัทธาซาบซึ้งกับปฏิปทาอันงดงามของพระสงฆ์สายวัดป่า เยี่ยมชมสถานที่สำคัญที่ท่านเคยพำนักหรือใช้ประโยชน์ในทางขัดเกลาจิตใจ ศึกษาเรียนรู้วิถีชีวิตและข้อวัตรของพระสงฆ์สายวัดป่า ศึกษาธรรมชาติของท่าน สักการะอัฐิธาตุของแต่ละท่านที่เชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ นอกจากนี้แล้วบางแห่งยังมีโบราณสถานและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญเป็นส่วนหนึ่งในการดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยว ยังรวมไปถึงเสนาสนะและสิ่งก่อสร้าง เช่น อุโบสถ ศาลา มณฑป วิหาร เจดีย์ เป็นต้น และส่วนที่เป็นสุนทรียศาสตร์ เช่น ภาพถ่าย จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม สิ่งประดับตกแต่ง การจัดภูมิทัศน์ที่สวยงาม เป็นต้น และยังทำให้ทราบประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาด้วย ส่วนบรรยากาศในวัดป่าแต่ละแห่งพบว่าวัดป่ามีความสงบร่มรื่น ความสะอาด ความสวยงามภูมิทัศน์สวยงาม ความปลอดภัย วิถีชีวิตแบบพระป่า เป็นปัจจัยดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวได้ดี การจัดขอบเขตวัดและจัดสัดส่วนอย่างชัดเจน โดยกำหนดส่วนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวให้กับพื้นที่สงบสำหรับพระสงฆ์ มีอาคารสถานที่กลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม ที่สำคัญคือสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น การเดินทางสะดวก มีลานจอดรถ มีศูนย์บริการนักท่องเที่ยว มีสิ่งอำนวยความสะดวกไว้บริการ ทั้งรูป เทียน ดอกไม้ มีห้องน้ำบริการสะดวก การทำแผนผัง ป้ายแนะนำและคำอธิบายแหล่งท่องเที่ยว

สำคัญ เพื่อให้ความรู้กับนักท่องเที่ยว และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็ปัจจัยส่งเสริมการท่องเที่ยวสำคัญอีกอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ในทุกพื้นที่วิจัยยังพบว่าองค์กรสงฆ์ที่มีความเข้มแข็ง ยังปฏิบัติตามข้อวัตรที่บูรพาจารย์ได้วางเป็นแนวทางเอาไว้อย่างเคร่งครัด ทำให้วิถีปฏิบัติของพระสงฆ์ในแต่ละแห่งเป็นอีกปัจจัยสำคัญที่ดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว

เอกสารอ้างอิง

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ.(2540). *อารยธรรมไทยพื้นฐานทางประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ :บริษัท

เลิฟแอนด์ลิฟเพรส จำกัด.

พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท). (2554). *อุบลมณี .อุบลราชธานี: ศูนย์เผยแผ่มรดกธรรม*

พระโพธิญาณเถร.

วศิน อินทสระ. (2515). *สาระสำคัญแห่งมงคล 38*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาคาร.

วรรณา วงษ์วานิช. (2515). *ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). (2533). *ความสุขหาได้ไม่ยาก*. กรุงเทพฯ :

มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2547). *ทาน-สังฆทาน ฉบับคู่มือชาวพุทธ*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์,

พระครูภาวนาโพธิคุณ .(2553). *ธรรมทายาท ชุดที่ 8*. ขอนแก่น :โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา.

พระวิมาน คมภิโรปลโย .(2554). *ย้อนรอยประวัติหลวงพ่อพระครูโพธิสารคุณ*. ขอนแก่น :

โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา.

พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน .(2557). *ประวัติหลวงพ่อ*. กรุงเทพฯ : บริษัทศิลป์สยาม

บรรจุกัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด.

วิชัย เทียนน้อย.(2528). *ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.